

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV VA O‘RTA MAXSUS TA‘LIM VAZIRLIGI**

**ALISHER NAVOIY NOMIDAGI
TOSHKENT DAVLAT O‘ZBEK TILI VA ADABIYOTI
UNIVERSITETI**

GLOBAL TA‘LIM VA MILLIY METODIKA TARAQQIYOTI

(IV an‘anaviy Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari)

2020-yil 6-may

Toshkent 2020

4. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Умумий ўрта ва ўрта махсус касб-хунар таълимининг давлат таълим стандартларини тасдиқлаш тўғрисида”ги қарори. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. 2017 йил, 14-сон.

TIL O‘ZLASHTIRISHDA PRODUKSIYANI ANIQLASH MEZONLARI

Odinaxon Saidaxmedova, Alisher Navoiy nomidagi
ToshDO‘TAU doktoranti

Ona tilini o‘zlashtirishda muayyan qo‘shimcha boshqa qo‘shimchalarga qaraganda avvalroq o‘zlashadi. Morfemaning erta yoki keyinroq o‘zlashtirilishi asosan so‘z ma’nosining murakkabligi bilan bog‘liq. Qolaversa, shakliy murakkablik ham morfemaning nisbatan boshqa morfema/morfemalarga nisbatan kech o‘zlashtirilishiga sabab bo‘ladi. Tilda funksiyasi bir-biriga o‘xshash morfemalar mavjud, biroq uni ifodalash shakllari farqlanadi. Ifoda shaklining oson yoki murakkabligiga ko‘ra u yoki bu morfema funksiyasi jihatdan unga o‘xshash bo‘lgan murakkab tarkibdagi morfemadan avvalroq o‘zlashadi.

Ona tilini o‘zlashtirishda grammatik shakllarning tartibini aniqlash bo‘yicha dastlabki tadqiqot R.Braunga tegishli [1]. Tadqiqotchi bolaning nutqida yordamchi morfemaning uchrashini 2-bosqichdan boshlanishini ta’kidlagan. Turlangan yoki tuslangan morfemalar – bular egalik hamda kelishik qo‘shimchalari bilan turlangan yoki shaxs-son hamda zamon qo‘shimchalari bilan tuslangan so‘zlardir. R.Braun bolalarning morfemalarni o‘zlashtirishini aniqlashda K.Kazdenning (1968) me’zonidan foydalanib [2], morfema shu qo‘shimchani talab qiluvchi javoblar tarkibida 90% to‘g‘ri ishlatilganida bola shu morfemani o‘zlashtirdi, degan xulosaga kelgan.

Bolalar tomonidan yodaki aytilgan so‘zlar yoki gaplar o‘zlashtirilgan morfosintaktik shakl sifatida qabul qilinmasligi kerak. Bolalar foydalanayotgan so‘zlarining shaklini hamda uning tarkibiy qismlarini tushunishi va ajrata bilishlari kerak. Produksiya (nutqning namoyon bo‘lishi, ya’ni bola tomonidan aytilayotgan so‘zlar va so‘zlar tarkibidagi qo‘shimchalar)ni aniqlash ayniqsa ota-onaning nutqi yoki bolaning nutqida tez-tez qo‘llanuvchi ifodalarda aniqlash qiyin. Agglutinatив tillarda so‘z va qo‘shimchani ajratishning hamda affiksatsiyaning muntazamligi produksiyaning aniqlashni yanada qiyinlashtiradi.

Produksiyaning aniqlashda ba’zi mezonlar mavjud:

1. Bola qo‘shimchani turli o‘zaklar bilan qo‘llay olishi
2. Qo‘shimchalardan tanlab foydalanishi (kelishik qo‘shimchalarini otga, zamon yoki shax-son qo‘shimchalarini fe‘lga qo‘shishi)
3. Qo‘shimchalardan qiyoslab foydalanish (otlardagi birlik va ko‘plikni ajrata bilish)
4. Berilgan kontekstga ko‘ra, qo‘shimchadan to‘g‘ri foydalanish (boladan o‘tgan ish-harakat haqida so‘ralganda, u o‘tgan zamon qo‘shimchasidan foydalanishi kerak).

Garchi bu o‘zaro bir-birga qarama-qarshi tuyulsa ham, turlanish/tuslanish yuqori bo‘lgan tillarda yolg‘iz asosning o‘zi juda kam qo‘llanadi. Bolalar grammatik shakl strukturasi hamda uning komponentlaridan foydalanishni tushunishlari kerak. So‘zdagi asosni ajratib olish birinchi qadam hisoblansa, ikkinchi qadam qo‘shimchani uning funksiyasini bilgan holda asosga biriktirishdir. Bolalarda muayyan qo‘shimchani o‘zlashtirilganligini aniqlash uchun nutqida duplikat hamda tartibdagi yanglishlarga ko‘ra tekshiriladi. Agar bolalarda bu yanglishlar kuzatilmasa, muayyan qo‘shimchani ular tomonidan o‘zlashtirilgan degan xulosaga kelish mumkin.

Bolalarda yanglishlarning kuzatilmasligi qo‘shimchani o‘zlashtirishga oid nazariyalarning asosli ekanligini aniqlashga yordam beradi. Masalan, ingliz tilida fe‘l asosiga birdan ortiq qo‘shimcha qo‘shilmaydi. *Ko‘rinadigan* (occurring) hamda *ko‘rinmaydigan* (non-occurring) yanglishlar teng darajada o‘zlashtirish haqida ma‘lumot beradi, lekin ular teng darajada aniqlanmaydi [3]. Ko‘rinmaydigan yanglishlarni aniqlash qiyin, chunki tadqiqotchi muayyan qo‘shimchani mavjud emasligini sezishi kerak. G.Sinkvenga ko‘ra, qo‘shimchalar bola nutqida muayyan tartibda o‘zlashtiriladi deb tahmin qilinadi, bolalar qo‘shimchalarni noto‘g‘ri tartiblash orqali nutq hosil qila olmaydi, ot asosi bilan tuslanishni, fe‘l asosi bilan turlanishni biriktirmaydi [4].

O‘zbek tilida bolalarda qo‘shimchalar bilan bog‘liq 3 xil yanglishishlar kuzatiladi:

1. Tartibdagi yanglishlar (qo‘shimchalarni asosga noto‘g‘ri tartibda qo‘shish). Bolalar asosga qo‘shimchalarni noto‘g‘ri qo‘shadilar. Masalan, fe‘l asosiga bo‘lishsizlik shakli hamda zamon qo‘shimchasini noto‘g‘ri qo‘shishi kuzatildi, *bor-di-ma*. Bola fe‘l asosiga avval zamon qo‘shimchasi, keyin esa bo‘lishsizlik shakli -ma qo‘shimchasini qo‘shdi. Aslida tartibga ko‘ra, asosga dastlab bo‘lishsizlik shakli, keyin zamon shakli qo‘shiladi (*bor-ma-di*).

2. Dublikat yanglishlar (ikkita bir xil yoki bir qo‘shimchaning ikki xil turini qo‘shish). Bolalar asosni qo‘shimchadan farqlamagan holatda ular nutqida dublikat yanglishlar mavjudligi kuzatiladi. Shu sababli bolalar so‘z asosiga bir xil qo‘shimchani ikki marta qo‘shadilar. Bola dastlab so‘zni muayyan qo‘shimchani o‘zak sifatida qabul qiladi va yana unga xuddi shu turdagi qo‘shimchani biriktiradi.

3. Kategorial yanglishlar (otga xos qo‘shimchalarning fe’lga qo‘shilishi yoki aksincha). Bola grammatik shaklni to‘liq o‘zashtirmaganda otga fe’lni kesimga xoslovchi yoki fe’lga otni turlovchi qo‘shimchalarni qo‘shadi. Kategorial yanglish bolaning leksik ma’noning farqlamayotgani, ya’ni so‘z turkumlarini hali ajratmaganligini ko‘rsatadi.

Demak, bola nutqida yuqoridagi yanglishlar kuzatilmasa, uning nutqida mavjud morfema o‘zlashtirilgan hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Brown, Roger. (1973). A first language. The early stages. Cambridge, Massachusset: Harvard University Press.
2. Cazden, C. (1968). The acquisition of nouns and verb inflections. Child Development, 39. – P.433–448.
3. Stromswold, K. (2000). The cognitive neuroscience of language acquisition. M. Gazzaniga (ed.), The New Cognitive Neurosciences, second edition. – P. 909–932.
4. Cinque, G. (1999). Adverbs and functional heads. Oxford University Press, Oxford, UK.

ONA TILINI O‘QITISHDA VIDEODARSLARDAN FOYDALANISH XUSUSIDA

Sanobar Kuldasheva, Alisher Navoiy nomidagi
ToshDO‘TAU doktoranti

Bugungi kunda deyarli barcha zamonaviy o‘quvchi o‘rta maktabga axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish malakasi bilan kirib kelmoqda. Haqiqatan ham ular axborot asrida tug‘ildilar va zamonaviy aloqa asboblari orqali dunyoni taniyaptilar. Endi ularning qarshisida AKT hamda internet tarmoqlari imkoniyatlaridan keng foydalana oladigan, muntazam ravishda o‘z ustida ishlab boradigan va shu bilan birga o‘z o‘quvchisida mediamadaniyatni shakllantira oladigan pedagog turishi talab etiladi. Tez rivojlanayotgan texnologiyalar yordamida yaratilgan zamonaviy virtual voqelik madaniyatlararo

Oqila Akbarova. Muhammad Yusuf ijodida vatanparvarlikning ulugʻlanishi.....	95
Sevinchoy Yoqubova. Lirik asarlarni oʻrganishda vizual materiallardan foydalanish.....	97
Nilufar Kadirova. Reseptiv estetika xususida ayrim mulohazalar....	103
Diyora Qodirova. Ingliz va oʻzbek tillaridagi maqollarning lingvokulturologik xususiyatlari.....	108
Gʻiyos Doʻstmurodov. Sheʼriyatda yangi soʻzlar va ularni oʻrganishga doir ayrim mulohazalar.....	111
Grebenyuk Martin. Modern approaches to teaching literature: imaginative literature as an aspect of youth development.....	115
ONA TILI VA OʻZBEK (DAVLAT) TILINI OʻQITISH MASALALARI	
Rustam Yoʻldoshev. Ona tili taʼlimida gapda eganing mavqeyini tiklaylik.....	118
Muhayyo Hakimova. Nom koʻchish turlarini oʻqitish masalasiga doir mulohazalar.....	122
Tursunoy Yusupova. Yil boshida takrorlash darslarining sathlararo uzviylikni taʼminlashdagi oʻrni.....	126
Iroda Azimova. Ona tili boʻyicha savodxonlik kurslarida kommunikativ yondashuvni qoʻllash.....	130
Nargiza Ahmedova. Oʻzbek tili taʼlimida uzviylik va uzluksizlik...	136
Hoshimjon Ahmedov. “Oʻzbek tili” darsliklarini takomillashtirish boʻyicha mulohazalar.....	140
Gʻofir Hamroyev. Zamonaviy ona tili taʼlimida oʻquv topshiriqlarining oʻrni.....	145
Klaraxon Mavlonova. Oʻquvchilarda matni oʻqib tushunish malakasini shakllantirish.....	149
Odinaxon Saidaxmedova. Til oʻzlashtirishda produksiyani aniqlash mezonlari.....	155
Sanobar Kuldasheva. Ona tilini oʻqitishda videodarslardan foydalanish xususida.....	157
Shahlo Murodova. Oʻquvchilarda mumtoz matnlar orqali oʻqish savodxonligini rivojlantirish.....	160
K.M. Rajapova. “Ona tili” darsliklari mazmunidagi nutqiy koʻnikmalarni rivojlantiruvchi oʻquv materiallar tahlili.....	164
Nilufar Adizova. Oʻzbek tili darslarini innovatsion metodlar asosida tashkil etish.....	167